

„ELKÉPESZTŐ BÁCSIK MEG NÉNIK VOLTAK”

INTERJÚ BARDOLY ISTVÁN KÖNYVTÁROS-SZAKBIBLIOGRÁFUSSAL¹

Kovács Gergely: Mikor és hogyan kerültél az Országos Műemléki Felügyelőséghez?

Bardoly István: Protekcióval, természetesen. Nem is nagyon lehetett másképp bekerülni ilyen hivatalokba. 1973-ban érettségiztem. A Böszörményi út és az Ugocsa utca sarkán laktunk, ahol a Joliot-Curie térnél volt egy Szabó Ervin Könyvtár. Én sűrűn jártam oda, jó társaság volt, Nemes Nagy Ágnes²től kezdve a Kiss Ferenc³ nevű kiváló színművészig, aki egy lebukott káder volt annak idején – nyilas volt. Jó volt a könyvtár, nagyon kedves emberek voltak, és ott ismerkedtem meg Faller Lacival.⁴

Aztán felvételiztem az egyetemre, de – miután az apám kisiparos volt – hiába értem el a kellő pontszámot. (Magyar-történelem szakra akartam menni, nappalira. Ma már nem bánom, hogy ez nem sikerült, és a dolgok így alakultak.) Ezután a Szabó Ervin Könyvtárban mondták, hogy van állás a Krisztina körüti kis fiókkönyvtárban. Ott dolgoztam 1975 elejéig. Akkor a főnöknőm, Szabó Józsefné (Anikó), akit nagyon kedveltem, bement a központi könyvtárba, engem viszont át akartak tenni a Joliot-Curie téribe, ahol egy elég ellenszenves vezetőnő volt, ezért inkább kiléptem. Majd – könyvtáros ismerősök révén – a Pest Megyei Könyvtárban találtam állást, ami nagyon tanulságos volt számomra.

A Pest Megyei Könyvtár annak idején a Krisztina körútnak azon a sarkán volt, ahol az a Várfok utcába felkanyarodik. Többekkel együtt a teljes anyag revíziójára vettek fel, mivel a könyvtár akkor költözött ki Szentendrére, az akkori Engels és Arzén utca sarkára.⁵ Húsz éves voltam, és ez a munka azért volt nagyon tanulságos, mert annak idején a könyvtári rendszerben a megyei könyvtárak megkapták a zárt

¹ Az interjút F. Dóczi Erika és Kovács Gergely készítette 2022. augusztus 3-án. A leíratot készítette és lábjegyzetekkel ellátta: Kovács Gergely. Szerkesztette Markója Csilla (ELKH BTK MI).

² Nemes Nagy Ágnes (1922–1991), Kossuth- és József Attila-díjas költő, műfordító, esszéíró. A közeli Királyhágó utcában lakott.

³ Kiss Ferenc (1893–1978), színész, rendező, művészeti vezető. 1937–1944: a Színművészeti Akadémia igazgatója; 1944. október 20.: kineveztek a Nemzeti Színház igazgatójává, majd november 2-án a színházügyekért felelős kormánybiztossá. Politikai tevékenységéért a Népbíróság 1945 novemberében nyolc év börtönbüntetésre ítélte, amit le is töltött. 1956 augusztusától játszhatott újra színpadon.

⁴ Faller László (1936–), művészettörténész. Az OMF könyvtárának vezetője. Összeállította a magyar műemlékvédelem 1966-tól 1975-ig tartó időszakának bibliográfiáját: Faller László: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1966–1969. *Magyar Műemlékvédelem*, 6. 1972. 451–469.; Uő: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1970. *Magyar Műemlékvédelem*, 8. 1977. 427–433.; Uő: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1971–1975. *Magyar Műemlékvédelem*, 9. 1984. 561–593.

⁵ Ma: Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Pátriárka utca 7. (Pátriárka utca–Martinovics utca sarka).

1. Bardoly István, 2022

anyagot is, amit szintén revideálni kellett. A főnökasszony⁶ nagy pártember volt, és az ő páncélszekrényében lehetett megtalálni a bizalmas könyveket, azaz a Kossuth Kiadó számozott, zártkörű kiadványait. Az ember egy csomó Brzezinskit,⁷ Churchillt,⁸ Kissingert,⁹ Mao Ce-tungot¹⁰ meg hasonlókat látott ott, amik akkor már megjelentek. Legalább százötven kötete volt. Ott volt például az a bizonyos József Attila-émlékkönyv '56-ból, amit Kádár szövege miatt annak idején visszavontak.¹¹ Ez a rendszerváltás után előkerült – valahol megőrizték, nem zúzták be –, és fillérékért árulták antikváriumban. De megemlíthető Cseres Tibornak,¹² aki mégiscsak a *Hideg napokról* híresült el, a téeszokról írt verseskötete, vagy Devecseri Gábornak volt egy legalább kétszáz soros, időmértékes verselésben írt műve a Magyar Honvédségről.¹³ Tehát isteni dolgokat lehetett látni a raktárban, revideálás közben.

Majd lejárt a szerződés, és akkor Faller Laci révén bekerültem a műemléki hivatal könyvtárába. Segédmunkásként, ezt hozzá kell tennem. Ilyen státusz akkor a

⁶ Debreczeni Imréné, a Pest Megyei Könyvtár egykori igazgatója.

⁷ Zbigniew Brzezinski (1928–2017), lengyel származású amerikai politológus, politikus, 1977–1981 között Jimmy Carter nemzetbiztonsági főtanácsadója.

⁸ Winston Churchill (1874–1965), brit politikus, többszörös miniszterelnök.

⁹ Henry Kissinger (1923–), német származású amerikai diplomata, politikus, politológus, történész. Nemzetbiztonsági főtanácsadó, majd külügyminiszter a Nixon-, illetve a Ford-kormányban.

¹⁰ Mao Ce-tung (1893–1976), kínai forradalmár, politikus, filozófus, a Kínai Kommunista Párt vezetője.

¹¹ *József Attila emlékkönyv*. Szerk. Szabolcsi Miklós, Szász Imre. Budapest, 1957.

¹² Cseres Tibor (1915–1993), Kossuth-díjas író. Említett műve: *Ének a termelőszövetkezetekről*. Budapest, 1950.

¹³ Devecseri Gábor (1917–1971), költő, író, műfordító, klasszika-filológus. Említett műve: *Önkéntes határőr, elbeszélő költemény*. Budapest, 1951.

könyvtárban nem létezett. Ott volt Faller Laci, mint könyvtárvezető és Tombor Ilike¹⁴ mint nyugdíjas. Én könyvtári segéd munkásként, ha jól tudom, a Visegrádi Építészvezetőségen voltam fizikai állományban, ami azt jelentette, hogy az 1650 forintos fizetésemet kéthetenként vettem fel. Az nagyon jó volt. Abból – nem mondom, hogy nagyon bőszesen, de – meg lehetett élni. Így kerültem be.

F. Dóczy Erika: Meséljen egy kicsit a gyűjtemény akkori állapotáról, összetételéről.

BI: Ez egy 1872 óta folyamatosan, egyszersmind hektikusan, tehát az aktuális pénzügyi helyzet függvényében gyarapodó gyűjtemény volt. Az Éber- vagy Forsterkorszakig nagyon odafigyeltek arra, hogy a legfontosabb szakmunkák meglegyenek. Később viszont nem nagyon ambicionálták a gyűjtést, szerintem azért nem, mert a hivatal a Szépművészeti Múzeumban volt, ami egy legendásan nagy és jó könyvtárral rendelkezett. Tehát nem volt érdemes párhuzamosan megvenni dolgokat (talán akkor sem, amikor a MOB még az Andrássy úton székelt).

Igazából ez nem volt egy nagy könyvtár; az 1950-es években Tombor Ilike és Szabó Erzsébet¹⁵ – aki egy kiváló barokk kutató volt, nagyon korán meghalt – leltározták be. Ti még voltatok a régi, Táncsics Mihály utcai raktárban. Az OMF könyvtár gyakorlatilag a galéria végéig terjedt. Tehát nem volt egy óriási anyag, mégis remek dolgok voltak benne, mint Rómer könyvtárának a töredékei vagy az az enciklopédia, amit Hóman¹⁶ kapott Olaszországból. Ez egy ismert történet. Mussolini¹⁷ küldte neki ajándékba Gerevichen keresztül, aki Rómában megkapta, és a magyar intézetben őrizte, majd azt mondta Hómannak, hogy ezt ugyan neki küldi Mussolini, de hát mi a fenét kezdene vele? Sokkal jobb helye lenne a MOB könyvtárában. És elvitte.

Tehát az állomány nagyon jó volt, de azt nem merném mondani, hogy ez egy up to date gyűjtemény lett volna. Soha nem volt az, nem is lehetett, mert ehhez nem voltak meg az anyagi körülmények. Igazán up to date szakkönyvtár a mi szakmánkban kettő

¹⁴ Rozványiné Tombor Ilona (1908–1997), művészettörténész. 1928–1933: elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát, majd művészettörténetet, történelmet, néprajzot hallgatott, és 1945-ben Gerevich Tibor tanítványaként doktorált *Kalotaszegi templomok festett asztalosmunkái* című disszertációjával. Ezt követően a MOB fotótárában, majd a hivatal utódintézményeinek (OMF, OMvH) könyvtárában dolgozott, de topográfiai munkákban is részt vett. Fő műve: *Festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. században*. Budapest, 1968. Ld.: Geróné Krámer Márta: Tombor Ilona köszöntése. *Műemlékvédelmi Szemle*, 5. 1995. 365–366.

¹⁵ Szabó Erzsébet (1913–1972), művészettörténész. 1945-ben doktorált, majd a MOB-ban helyezkedett el. A műemléki topográfia előkészítése során feldolgozta Nógrád, Pest és Komárom-Esztergom megye számos településének műemlékeit. Kutatási területe a magyarországi barokk építészet volt. Különös figyelmet szentelt Giovanni Battista Carlone egri munkásságának, de megírta a debreceni piarista és a miskolci minorita templom történetét is. Ld.: Baranyai Béláné – Tombor Ilona: Szabó Erzsébet (1913–1972). *Műemlékvédelem*, 17. 1973. 120.

¹⁶ Hóman Bálint (1885–1951), történész, egyetemi tanár, politikus, az MTA tagja. 1915: Egyetemi Könyvtár, 1922: az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója; 1923: a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. 1932–1938 és 1939–1942: vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1933–1944: a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

¹⁷ Benito Mussolini (1883–1945), olasz fasiszta politikus, író, miniszterelnök.

volt Magyarországon. Az egyik a Magyar Nemzeti Múzeumé, a másik a Szépművészeti Múzeumé, ahol erre mindig nagyon komoly pénzt fordítottak. Ennek az volt a mélyén, hogy ők képeket kölcsönöztek külföldre, aminek a fejében könyveket tudtak vásárolni. Emellett hatalmas cseréket bonyolítottak le a *Bulletinnel*. Múzeumok között ez teljesen másképp megy. A MOB-nak gyakorlatilag nem voltak külföldi partnerkapcsolatai, ezeket 1957 után építették ki. Az 1950-es években a könyvtár gyakorlatilag nem létezett, ahogy a hivatal sem. És amikor 1955–1956-ban az egész gyűjtemény felkerült a Dísz térre, akkor indultak meg kisebb vásárlások, de ezek nagyon minimálisak voltak. Azt kell mondanom, talán valamikor az 1990-es évek környékén volt a legjobb anyagi helyzetben a gyűjtemény, és akkor lehetett bővebben vásárolni. Aztán megint lefelé ment a dolog.

FDE: Említette már Tombor Ilonát és Faller Lászlót. Kik voltak még a meghatározó kollégái?

BI: Mindjárt előljáróban szeretném jelezni, hogy az én perspektívám egy könyvtári segédmunkás perspektívája. Én nem vettem részt aktívan a hivatal tevékenységében. A gyűjtemény mindig valamelyest szeparált helyet foglalt el az intézményen belül. Történhetett bármi, stabilan állt a lábán, gyakorlatilag nem folyt bele a napi munkákba. Tette a dolgokat, tette azt, amit egy gyűjteménynek tennie kell. Időnként hirtelen kiosztottak rá feladatokat, de azért mindig valamilyen módon külön állt. Ugyanakkor a könyvtárba a dolgozók többsége azért bejárt. Ez egy nagyon kis hivatal volt, a létszáma az építésvezetőségekkel együtt sem volt több háromszáz embernél. (Gondoljunk bele, 1992-ben ez majd a duplájára felment, amire abszolút semmilyen szükség nem volt.) Abból a háromszázból körülbelül száz-százhusz fő ült bent a hivatalban, a többi pedig a vidéki építésvezetőségeken. Természetesen elég vegyes összetétele volt, mint minden korabeli hivatalnak, de az a rész, amit én jobban ismertem – az építészeket, a területi előadók egy részét, illetve a kutatókat –, az többségében nagyon jól megtalált állomány volt. 1973-ban már minden megyére volt egy felügyelő, miközben a '60-as években Détszhy Miska még három megyét vitt.

Tudom, hogy ezt a korszakot aranykornak szokták nevezni. Illés Endrének¹⁸ van egy nagyon szép írása¹⁹ Korányi Sándor²⁰ belgyógyászáról (Illés valamikor orvosnak készült), amiben leírja, hogy Korányi, mikor a vitaminhiányt tanította nekik, mindig Tolsztoj *Szevasztopol* című novellájából olvasott fel egy részt. Ez az 1852-es krími háborúról szól. És akkor azt mondta, hogy nézzék meg, Tolsztoj tökéletesen leírja a vitaminhiány összes tünetét, amikor még fel sem fedezték a vitaminokat. Itt térnek vissza a személyekre. Mondaná az ember, hogy ebben a korszakban a hivatal egy zárvány volt, de nem volt száz százalékban az. Valószínűleg azért érezzük ezt a műemlékvédelem egy – fogalmazzunk inkább így – kiemelkedő korszakának, mert olyan törvényi és tulajdonviszonyok valósultak meg, amelyek se előtte, se utána nem voltak. Azt, hogy a műemlékvédelem nagy bajban van, a Gerevich-féle törvényjavaslatok

¹⁸ Illés Endre (1902–1988), író, esszéista, műfordító, könyvkiadó. 1932: a Révai Könyvkiadó irodalmi vezetője; 1957–1986: a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója.

¹⁹ Illés Endre: Vallomás Tolsztojról. In: *Tolsztoj emlékkönyv*. Szerk. Tóbiás Áron. Budapest, 1962. 238–239.

²⁰ báró Korányi Sándor (1866–1944), orvos, egyetemi tanár, az MTA tagja.

egész pontosan tükrözték.²¹ Ezekből a tervezetekből nagyon sok mindent átvettek 1949 (a MOB megszűnése) után. A személyzet, ami ekkor egyáltalában átkerült a MUMOK-ba, három ember volt, vagyis hivatalról nem beszélhetünk. 1956 után kezdték felvenni az embereket, és jöttek egyre többen, de azért azok, akik ezt intézték, jól tudták, hogy kiket érdemes felvenni. Tehát a szakmai részen elég jól ki tudták választani, hogy kiknek kell bekerülniük. A legkvalifikáltabb emberek kerültek be akkor: Entz Géza, Gerő László, Horler Miklós – ezek nagy nevek voltak annak idején. Dercsényi Dezsőről nem is beszélve.

Visszatérve a közeli kollégáimra, elősorban Tombor Ilikére. Tombor Ilike művészettörténész, Gerevich-tanítvány volt. Az édesapja²² vezérkari ezredes volt, egy nagyon érdekes bácsi. Én nem ismertem őt, de Ilike mindig azt mondta: „Hála a jó istennek, hogy 1946-ban meghalt.” Ugyanis vezérkari ezredesként a Tanácsköztársaság idején Stromfeld²³ helyettese volt, akivel részt vett Kassa visszafoglalásában. Utóbbi a Horthy-érában azért elismerték, mert ugye az országot (Felső-Magyarországot) akarták megszabadítani a cseh betolakodóktól. Ilike papáját is nyugállományba helyezték, de pénz azért kellett a házhoz, és mivel végzett vegyész és gyógyszerész is volt, ezen a területen helyezkedett el. Volt egy olyan névjegye – ezt mutatta nekem Ilike –, hogy Tombor Jenő, nyugalmazott vezérkari ezredes, okl. gyógyszerész. 1944 előtt ő kommentálta a *Magyar Nemzet*ben a hadihelyzetet, hát aki tudott olvasni a sorok között, az mindig tisztában lehetett a helyzettel.

Ilike a Képzőművészeti szerzett rajztanári képesítést, és ezt követően végezte el a művészettörténetet. Az első egyike volt, aki Csontváry Kosztka Tivadarról írt szakdolgozatot.²⁴ Utána felvették a MOB-ba, és nyugdíjba menetelig (a későbbi OMF-ben), majd nyugdíjasként szinte haláláig a hivatalban dolgozott, aminek nagyon sokat köszönhetünk, egyrészt mert kiváló szakember volt, másrészt remek baráti köre volt. Azt, hogy én nem is egy alkalommal találkozhattam Illés Árpáddal²⁵ vagy Tóth

²¹ Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 7-72.

²² Tombor Jenő (1880-1946), vezérkari ezredes, gyógyszerész, újságíró. A Tanácsköztársaság idején a hadügyi népbiztosság vezérkari főnöke volt. Részt vett a felvidéki hadműveletek előkészítésében, a kommün bukása után viszont vádat emeltek ellene. A bíróság felmentette, a honvédelmi minisztérium pedig nyugdíjazta, ezért gyógyszerési, vegyészdoktori képesítést szerzett. Az 1930-as években a *Szabadság* és a *Magyar Nemzet* külső munkatársaként dolgozott. A második világháború után rehabilitálták, majd vezérőrnagy, illetve később vezérezredesi rangot kapott. 1945 novemberében a Kisgazdapárt országgyűlési képviselője, haláláig a Tildy-, valamint a Nagy Ferenc-kormány honvédelmi minisztere.

²³ Stromfeld Aurél (1878-1927), vezérkari ezredes, az Osztrák-Magyar Monarchia vezérkari tisztje, a Tanácsköztársaság idején a Magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. A Clemenceau-jegyzék elfogadása után lemondott, a kommün bukását követően pedig letartóztatták, 1920-ban három év börtönre ítélték, 1921-ben szabadult. Megfosztották ezredesi rangjától, kitüntéseitől és nyugdíjától.

²⁴ Tombor Ilona 1933-ban védte meg Csontváryról írt szakdolgozatát, amit öt évvel később publikált: Tombor Ilona: Csontváry Tivadar. *Új Élet*, 7. 1938. 120-127.

²⁵ Illés Árpád (1908-1980), festőművész, grafikus. Tanulmányait 1928 és 1933 között a Képzőművészeti Főiskolán folytatta. Sas utcai műtermében alakult a Tóth Árpád Társaság. Tagjai, Hajnal Anna és Waldapfel

2. Gerevich Tibor egyetemi órát tart, jobbról a második: Tombor Ilona (magántulajdon)

Menyhérttel,²⁶ Ilikének köszönhettem, mert a szűkebb baráti köréhez tartoztak, és be-bejártak a könyvtárba. Mindőjük nagyothallott, így amikor megjelentek, az egész épület zengett. Süketek voltak, de nagyon kedvesek.

Faller Laci más kategória volt. Vayernél²⁷ végezte el a művészettörténetet, és egy ideig úgy volt, hogy bent marad mellette a tanszéken. Ő Végh Jancsi-korosztály,²⁸ '36-os, tehát a 86. életévében van. Marosit²⁹ még tanította, hát megoszlottak róla a vélemények. Nem lehet tudni a pontos okát, de valamin összevesztek Vayerrel, és akkor bekerült az OMF-be. Nagyon rövid ideig falkutatásokat végzett – legalábbis azt, amit akkor annak neveztek –, és amikor Szabó Erzsébet meghalt, akkor kérte, hogy helyezték át a könyvtárba. Elég gyenge fizikumú ember volt. Most, ahogy az iratokat

Imre 1937–1938 között adták ki az *Argonauták* című folyóiratot, melynek címlapját Illés tervezte. 1949-től 1975-ig több mint ötven kiállítás látványtervezője, kivitelezője volt.

²⁶ Tóth Menyhért (1904–1980), festőművész. 1930–1935: Képzőművészeti Főiskolán tanult. 1945–1958: mezőgazdasági munkákból, szobafestésből élt, így első, 1941-es egyéni kiállítását 27 évig nem követte önálló tárlat. Tagja volt a tokaji művésztelepnek, a bajai festők csoportjának és a hajósi alkotótábornak.

²⁷ Vayer Lajos (1913–2001), művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1949–1955: a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese, 1955–1983: az ELTE BTK Művészettörténeti Tanszékének vezetője.

²⁸ Végh János (1936–), művészettörténész, egyetemi tanár. 1984–2008 között az MTA MKCs–MKI munkatársa.

²⁹ Marosi Ernő (1940–2021), művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1974–2000 között az MTA MKCs–MKI igazgatóhelyettese, illetve igazgatója.

rendeztettem, láttam, hogy még távlati terveket³⁰ is készített Détsy Miskával. Azért azok néha kicsit „hiányosak” voltak, mert a legenda szerint – ezt Miskától tudom – ahol valami nagyon csúnya, ugató kutya volt, oda nem mentek be, és nem érdekelte őket, hogy az emléké-e vagy sem, egyszerűsítették a leírását.

Laci tehát a könyvtárat vezette. Ez azért érdekes kérdés, mert vannak művészettörténészek, akik remekül csináltak könyvtárat, mint Tóth Melinda³¹ vagy Gábor Eszter,³² és vannak, akik nem remekül. Sajnos Laci ez utóbbiak közé tartozik. Ő ezt nem ambicionálta. Azt hiszem, tulajdonképpen egész életében egyházi pályára szeretett volna menni, aminek nagyon érdekes bizonyossága, hogy valamikor 2000 után tagja lett a Szent Mihály Arkangyal Laikus Társaságnak – van valami ilyesmi –, és beöltözött, majd fel is avatták őt. A kiemelkedő tehetségű Gergelyffy Andris volt ugyanez, aki sarutlan karmelita volt. Lacit is valószínűleg ez érdekelte jobban, ezért is ment el aztán Vácra, és ott is maradt. Igazából a könyvtárat Tombor Ilike vitte. Laci megvásárolta a könyvet, belelátározta, mert azt csak ő csinálhatta, de utána a feldolgozást, egyebet Ilike végezte. Én meg kihoztam meg bevittem a könyveket, meg pakoltam. Ilike akkor már hetven fölött járt. Elképesztően tüneményes valaki volt. Laci is kiváló, igen művelt ember volt, szarkasztikus humorral, nem erről van szó, de nem érdekelte őt ez. És ha valakit nem érdekel valami, akkor abból problémák vannak.

KG: Rozványiné Tombor Ilona kapcsán megemlítenék még egy nevet: Baranyai Béláné,³³ vagy ahogy sokan emlegetik, Duskó néni.

BI: Duskó néni... Hát, ő is egy érdekes valaki volt. Baranyai Béláné Hildegard Dannenberg. Kiváló művészettörténész volt. Német származású, ráadásul Goldschmidt-tanítvány,³⁴ hozzá írta a középkori oltárokkal foglalkozó szakdolgozatát. Azután hogy, hogy nem, hozzáment Baranyai Béla³⁵ neves debreceni történészprofesszorhoz.

³⁰ Az ún. távlati tervek a magyarországi műemlékállomány felülvizsgálata céljából készültek. Az első, 1959-es lejárás az egy évvel később megjelent műemlékjegyzéket készítette elő, ami hozzávetőlegesen 11000 tételt tartalmazott. Ez a szám akkor túlságosan magasnak bizonyult, így további revízióra került sor a műemlékállomány csökkentése érdekében. Ennek következtében a távlati terv 1964-es lezárásakor Magyarországnak nagyjából 9000 műemléke maradt. Vö.: Dümmerling Ödön: A magyar műemlékvédelem távlati terve. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1964. 252–253.

³¹ Tóth Melinda (1939–2012), művészettörténész. Az OMF egykori könyvtárosa, falkutatója; 1972–1999: az MTA MKCs–MKI munkatársa.

³² Gábor Eszter (1937–), művészettörténész, építészeti szakíró. 1971–1988: a Szépművészeti Múzeum Könyvtárának vezetője.

³³ Baranyai Béláné Hildegard Dannenberg (1897–1986), művészettörténész. 1922–1925 között a frankfurti, illetve a berlini egyetemen tanult. Az OMF, a Művészettörténeti Dokumentációs Központ, majd az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának munkatársa volt. Elsősorban magyarországi építészettel és egyházművészettel foglalkozott. Levéltári kutatásainak eredménye – publikációi mellett – az Országos Levéltár *Urbana et Conscriptio* anyagának művészettörténeti szempontú közzététele. Műemlékes kutatásai az 1950-es években kezdődő topográfiai munkákhoz (Nógrád, Pest, Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) kötődtek.

³⁴ Adolph Goldschmidt (1863–1944), német művészettörténész. A hallei és a berlini egyetemen tanított. Fő kutatási területe a középkori német és németalföldi művészet volt.

³⁵ Baranyai Béla (1882–1945), történész, jogtörténész, levéltáros, egyetemi tanár. 1922–1926: a Bécsi Magyar

Gyerekek születtek, viszont a háború alatt Baranyai Béla egy légitámadás során meghalt. Na, most Baranyai néni minden további nélkül visszamehetett volna Németországba, állampolgársági vagy egyéb probléma nem lett volna. Ő viszont azt mondta, hogy magyarnak neveli a gyermekeit, és itt maradt. Rettenetes életpályát „választott”, mert – lévén, hogy német állampolgár volt, a férje meg egy ilyen „csúnya” professzor – semmilyen állást nem kapott. Minek következtében abból élt, hogy fordított (magyarról németre renegeteget, többek közt Balogh Jolánnak³⁶ gyakorlatilag az összes publikációját), illetve a Művészettörténeti Dokumentációs Központnak, utána pedig az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának cédulázott. Ez elsősorban az U et C-t³⁷ jelentette, meg az *Acta Cassae Parochorum*ot. Jó pár káderrel „dolgoztak együtt”. Csernyánszky Mária³⁸ is hasonló munkákat végzett, akit az Esterházy-perben ültettek le.³⁹

3. Baranyai Béláné

Történeti Intézetben dolgozott. 1927-től a debreceni egyetemen az alkotmány- és jogtörténet tanára. Légitámadásban vesztette életét.

³⁶ Balogh Jolán (1900–1988), 1935–1967: a Szépművészeti Múzeum Régi Szoborosztályának vezetője.

³⁷ *Urbaria et conscriptiones*

³⁸ Csernyánszky Mária (1903–1998), művészettörténész. 1945: az Iparművészeti Múzeum textilgyűjteményének vezetője; 1947: igazgatóhelyettese. 1949-ben koholt vádak alapján eljárást indítottak ellene, elbocsátották a múzeumtól, és börtönbüntetésre ítélték. 1949–1961 között nem publikálhatott, de később is csupán „személytelenül” végezhetett művészettörténeti munkát. Ld. a 90. születésnapjára készült emlékkönyvet: *Ars Decorativa*, 13. 1993. 258 p.

³⁹ Esterházy (V.) Pál 1944. november 29. és december 4. között a Vörös Hadsereg előnyomulásától tartva összecsomagoltatta, majd a Tárnok utcai Esterházy-palota pincéjébe szállíttatta az Iparművészeti Múzeumban letétként elhelyezett, 1918 őszén Fraknóról Budapestre áthozott családi kincstárat. Az ostrom során bombatalálat érte a budavári épületet, minnek következtében a pincében elrejtett Esterházy-kincsek is károkat szenvedtek, és csak a romeltakarítási munkálatok során kerültek felszínre. 1949 januárjában – nem függetlenül az ekkor kezdődő Mindszenty-per negyedrendű vádlottja, Esterházy (V.) Pál személyétől – koncepció vizsgálat indult az ügyben, azt felderítendő, hogy kiket terhel felelősség az Esterházy-kincstárnak a herceg részére történő kiadásában, valamint abban, hogy a második világháború lezárultával nem kezdtek neki rögtön azok feltárásának. Utóbbi kapcsán felelősnek találták, és elbocsátották az állásából Voit Pált, a múzeum akkori igazgatóját, illetve Csernyánszky Máriát, aki Voit nyilatkozata szerint ugyancsak jelen volt a kincstár 1944-es összecsomagolásakor. Ehhez ld.: Sümeği György:

Ugyanezt csinálta Kenéz Győző.⁴⁰ Egyszer-kétszer átmentem Détshy Miskával a levéltár olvasójába. Ő minden nap, miután megebédelt, fogta a kis füzetét, és ment a levéltárba, majd 3-ig ott dolgozott. Nem egyszer elkísértem őt, és ezekkel az emberekkel találkoztam, például Jankovich Miklóssal,⁴¹ Fejér megye utolsó főispánjával.⁴² Ez egy elég jó társaság volt, velük volt tele akkor a levéltár olvasója. Nagyon sok pap dolgozott ott, például Bárdos Kornél.⁴³ Pénzért céduláztak. Átnéztek egy anyagot, és akinek a zenetudományival volt szerződése, a zenei vonatkozást oda adta el, a másikat a hadtörténetibe, egyebekbe. Ezekből nagyon komoly könyvek születtek, többnyire más tollából. A tragédia az volt, hogy az illusztris szerzők nem említették meg, ki cédulázott a munkájukhoz. Schoen Arnold⁴⁴ is cédulázott Rados Jenő könyvéhez,⁴⁵ de ő meg is emlékezett róla, tehát ez a gyakorlat létezett. Elképesztően művelt és kedves emberek voltak, de egyik sem azon a helyen volt, ahol lennie kellett volna, ez pedig ennek a szakmának meg a korszaknak a szégyene. Az ember utólag látta azt, hogyha ezek az emberek nincsenek, akkor nincs műemléki topográfia, például. Mert a kutya nem ment volna el azért a pénzért lejárni ezeket a helyeket, és a tragédia az volt, hogy a Topográfiai Csoport a honoráriumuknak csak a felét fizette ki, a másik felét a megjelenést követően rendezte az Akadémiai Kiadó. Viszont volt, amikor egy topográfia tíz évig nem jelent meg, például Szabolcs-Szatmár.⁴⁶ És ezek az emberek fillérekből éltek.

Fantasztikus volt ezeket az embereket megismerni. Hirtelen belecöppentem egy teljesen más etikumba, korba, kapcsolatrendszerbe. Rengeteget meséltek, rengeteg mindent lehetett tőlük hallani, és nem is tagadom, hogy sok tekintetben az ő értékrendjüket bizonyos emberek és kollégák megítélésében elfogadtam, az elmúlt évek során pedig volt időm bőségesen gondolkozni, és nem nagyon kellett megváltoztatnom az értékítéletüket. Elég jó emberismerők voltak, valószínűleg a rettenetes nyomorúság miatt, amiben benne voltak. Ugyanakkor remek humorérzékük volt.

Az Esterházy-kincsek és a Belügyminisztérium Államvédelmi hatósága, 1949. *Betekintő*, 1, 2009, 3. 1–31.

⁴⁰ Kenéz Győző (1916–1990), levéltáros, történész, tanár. 1956 után rövid ideig börtönben volt. 1958–1962: a Művészettörténeti Dokumentációs Központ számára a Diplomatikai Levéltár, az *Acta Neoregestrata* és az *Acta Cassae Parochorum* anyagából készített több ezer regesztát a magyarországi egyházi műemlékekről. 1971–1983: az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa.

⁴¹ Jeszenicei Jankovich Miklós (1903–1978), rácalmási földbirtokos. 1939-ben nevezték ki főispánná, 1944. május 5-én lemondott.

⁴² Ez a megjelölés a vármegyarendszer és a főispánságok 2022. júliusi visszaállítását követően zárójelbe került.

⁴³ Bárdos Kornél Albert Ocist (1921–1993), katolikus pap, ciszterci szerzetes, egyházkarnagy, zenetörténész. 1946–1950: elvégezte a Zeneművészeti Főiskolán az egyházzenei, illetve középiskolai ének- és zenetanárképző szakot. 1951: a rendből történt elbocsájtása után zenetanár. 1979-ben a Zenetudományi Intézet tudományos főmunkatársa, 1982-ben a Magyar Zenetörténeti Osztály vezetője.

⁴⁴ Schoen Arnold (1887–1973), művészettörténész. 1938: a Fővárosi Levéltár főlevéltárnoka; 1941–1948: a BTM Kiscelli Múzeumának igazgatója.

⁴⁵ Rados Jenő: *Hild József, Pest nagy építőjének életműve*. Budapest, 1958.

⁴⁶ *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*. I–II. Szerk. Entz Géza. Budapest, 1986–1987. (Magyarország műemléki topográfiája, X–XI.)

Bocsánat, hogy ezt elmondom. Jankovich Miklós, aki egy gyönyörű, magas, majdnem két méteres ember volt, mindig úgy mutatkozott be, hogy „báró Jankovich Miklós, de nem a Bésán”. Két Jankovich család volt. Én nem tudtam, miért mutatkozik be így, megkérdezni pedig nem mertem, arról szó sem lehetett. Aztán évek múltán valahol olvastam, hogy a Bésánok egyike – hírhedt különítményes – alaposan kivette a részét az 1919 utáni megtorlásokból. Néhány évvel ezelőtt pedig a kezembe került Nagy Lajos⁴⁷ *A tanítvány* című regénye, aki a '30-as években a Bésán családnál volt nevelő, valamelyik Somogy megyei birtokukon, és megírta – persze más név alatt – ezt a bizonyos Bésán családot. Miklós bácsinak Fejér megye utolsó főispánjaként komoly birtokai, lovai voltak. Híres lószakértő volt, gyakorta járt Németországba, és ott különböző magántenyészetekben lóparóztatással foglalkozott. Ennek ő nagy szakértője volt, komoly könyvet írt a lovakról, gyönyörű úrlovas volt.⁴⁸ Viszont itthon fillérékért cédulázott az Országos Levéltárban, mert az volt a munkája. És remek tanulmányokat írt Buda középkoráról meg egyebekről.⁴⁹ Elképesztő bácsik meg nénik voltak.

KG: Még két kérdés erejéig szűken a személyeknél maradnánk. Tudom, hogy ez egy óriási téma, mégis mondanék három nevet, és arra kérnénk, mesélj egy kicsit a hozzájuk kapcsolódó emlékeidről. Détsy Mihály, Koppány Tibor, Gerő László.

BI: Ha azt kérdezed, kik azok, akik igen komoly hatást gyakoroltak rám, akkor az egyik Détsy Miska, a másik Tímár Árpád.⁵⁰

Détsy Miska egy nagypolgári, zsidó családból származó építészmérnök volt, aki klasszika-filológusnak készült. Kerényi-tanítvány⁵¹ volt, tehát olyan baráti körrel rendelkezett, amelybe beletartozott Devecseri Gábor, Szilágyi János György,⁵² Szentkuthy Miklós,⁵³ Somlyó György⁵⁴ vagy Dobrovits Aladár.⁵⁵ De mivel a papa egy józan ember volt, egyszer azt mondta az édes fiának, hogy „kisfiam, nagyon szép ez a klasszika-filológia, de ebből nem lehet megélni”. És akkor Miska – a munkaszolgálat után – beiratkozott a műegyetemre, ahol építészmérnöki oklevelet szerzett. Egy ideig

⁴⁷ Nagy Lajos (1883–1954), író, publicista.

⁴⁸ Jankovich, Miklós: *Pferde, Reiter, Völkerstürme*. München, 1968. A könyvben fényképe is látható.

⁴⁹ Jankovich Miklós: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. *Budapest Régiségei*, 18. 1958. 487–499.; Uő.: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. *Budapest Régiségei*, 19. 1959. 57–98.; Uő.: Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 14. 1961. 147–161.

⁵⁰ Tímár Árpád (1939–2017), művészettörténész. 1964–1970: az MTA Filozófiai Intézet Esztétika Osztálya, 1970–2017: az MTA MKCs–MKI munkatársa.

⁵¹ Kerényi Károly (1897–1973), klasszika-filológus, vallástörténész, egyetemi tanár, 1946 és 1949 között az MTA tagja.

⁵² Szilágyi János György (1918–2016), klasszika-filológus, egyetemi tanár, 1951–1992: a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének vezetője.

⁵³ Szentkuthy Miklós (1908–1988), író, esszéíró, műfordító.

⁵⁴ Somlyó György (1920–2006), író, esszéíró, műfordító.

⁵⁵ Dobrovits Aladár (1909–1970), egyiptológus, muzeológus, egyetemi tanár. 1946: a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályának vezetője; 1946–1950: a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tanácsosa; 1950–1961: az Iparművészeti Múzeum főigazgatója.

4. Détsy Mihály Bardoly István társaságában © MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899

a minisztériumban dolgozott, katonai épületeket tervezett Sátoraljaújhelyen, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén megye több pontján. Aztán az Építésügyi Minisztériumon belül átkerült az Oktatási Osztályra, majd a hivatal megalakulását követően bekerült az OMF-be területi előadónak. Borsod-Abaúj Zemplén, Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megye, tehát három borzasztó nagy terület volt az övé. Mindez azzal járt, hogy rengeteget kellett kiszállásra mennie, ugyanakkor a kedvenc épülete a sárospataki vár volt, aminek a kutatását és a helyreállítását ő végezte.⁵⁶

Egy héten ötször a levéltárban ült dél és 3 óra között. Azonkívül kiváló műfordító volt. Már '47-ben lefordította a *Daphnis és Chloét*, ami azóta is nagyon sok kiadásban jelent meg. Descartes-ot⁵⁷ is fordított. Az egyik kedves emlékem: amikor a bibliográfiáját csináltam, akkor fedeztem fel, hogy lefordította Gogoltól *A köpönyeg* című novellát.

- Miska, azért oroszul nem tudsz. Tudsz franciául, németül, latinul, ógörögül, olaszul, időnként rosszul hollandul is, mert hallottam, de oroszul nem tudsz.

Mire szétnézett, és suttogva felelte:

- Németből fordítottam.

- Semmi baj, Arany János is németből fordította *A köpönyeget*.

Miska nem szerette, hogy benne van a bibliográfiájában, de hát akkor minden orosz németből fordítottak.

⁵⁶ Détsy Mihály több publikációban adta közre sárospataki munkáinak eredményeit. Ehhez ld.: Bardoly István: Détsy Mihály műveinek bibliográfiája. *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 29-33.

⁵⁷ René Descartes: *A szabadságról*. Bev. Jean Paul Sartre. Budapest, 1948.

Ő egy nagyon karakán, nagyon becsületes ember volt. Mindig megmondta a véleményét, mindig kiállt azokért a dolgokért, amiket fontosnak érzett, ha kellett, a szakításig is – többek között Dercsényi tanár úrral szemben, ugye. Egerről van szó. Amikor a városon átvezették azt a főutat, ami a vasúttól megy be a központba, az ellen ő rettentően tiltakozott, megírta, és mindenféle platformon elmondta, hogy ezt nem szabad megcsinálni. Mindenben igazolta őt az idő, mert tönkretették vele a várost. Lebontották a Dobó tér összes kis középkori eredetű barokk házát, és helyette felépítették azt a hatalmas áruházat, meg egyebet, tönkretéve az egész teret. Ezeket mind megírta, és ezért nem is igazán szerették. Nagyon nem szerették az építészek, mert tervezett. Ez egy tisztázatlan viszony volt, aminek nem ismerem a rugóit, de akkor még a területi előadók vagy később a felügyelők tervezhettek. Nem sokan terveztek közülük, Miska is egyedül Sárospatakot. Aztán volt egy pillanat, amikor ezt elvették tőle. Komjáthy Attila, aki Horler után az Építészeti Osztály vezetője volt, ezt mindenképp meg akarta tenni. Mendele Feri, akinek a felesége, Anda Judit minden reggel Miska kávévendége volt, belement ebbe. Tehát ez egy nagyon kellemetlen szituáció volt, de végül Judit vette át Sárospatakot, s Miska persze mindenben segítette.

Ő az első emeleten ült, és volt egy régiszabású, felfújható lapú, nagy tervezőasztala. Épp a múltkor jutott eszembe, vajon mi lett a rajzaival, mert ahányszor kiszállásra ment, előtte egy hétig rajzolta azokat a dolgokat, amiket a kivitelezőnek vitt. Gyönyörűen, tollszárral. Ezek szerintem soha sehova nem kerültek be, hogy hol enyésztek el, azt nem tudom. Hozzá kell tennem, megint visszatérve ehhez az idézőjelbe tett „aranykorhoz”, hogy ezek az építészek pazarul tudtak rajzolni. Nekem az az érzésem, hogy az építészet ott kezdett el egy picit tönkremenni, és váltotta fel a kisipari jellegét az ipari jelleg, amikor átálltak számítógépre. Az OMF-ben volt olyan építész, aki mák részegen megcsinálta azt, én láttam, hogy fogott két krétát, odament egy táblához, és teljesen szabályos kört rajzolt. De utána letette a krétát, és alig tudott kimenni a szobából. Tehát állatian tudtak rajzolni, minden ilyen dolgot meg tudtak csinálni. Miska pedig tulajdonképpen egy picit megkeseredve, de boldogan ment el nyugdíjba. Hála istennek szép nagy kort élt meg, rengeteget járt még leváltárba, és kutatott.

Az ő pandanja Koppány Tibor, aki persze sok tekintetben más jellegű ember volt. Szintén egy kedves, becsületes, kiváló szakember. Ő ugyanúgy azon kivételes építészek

5. Koppány Tibor © MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899/Koppány/3.

közé tartozott (kettő ilyen volt: ő meg Miska), akik tudtak latinul, és ha foglalkoztak egy épülettel, akkor nem volt szükségük arra, hogy dokumentációkat csináljanak. Elment a levéltárba, és kikutatta azt, amivel éppen foglalkozott. Mindketten nagyon alázatos építészek voltak. Nem akarták megmutatni a saját kvalitásaikat az épületen, mert tisztelték azt annyira. Ezt a gúzsba kötött táncot nagyon tudták. És azt hiszem, ez volt az igazán jó műemlékes építész. Az építészek nagy része szerette, ha az ő jellegzetességeit is viseli az épület – szegény épület, mondom nem egyre, de hát ez így alakult. Szóval ő is egy filológus építész volt.

A felügyelők közül egyetlenegy ilyen filológus előadó volt: Levárdy Feri.⁵⁸ Ő egy bencés pap volt, akit '45 után, amikor az öregeket be kellett vinni Pannonhalmára, akkor gyakorlatilag felmentették. Tehát az utolsó kenetet feladhatta, ezt a jogosítványt meghagyták neki. Még Gerevich idején elvégezte a művészettörténetet, később pedig bekerült a hivatalba. Emellett kodikológiával foglalkozott, az *Anjou Legendáriumtól* kezdve a *Cornides-kódexig*, sok mindennel, meg középkori falfestészettel, egyházművészetrel. Ő a Római iskola híve volt, de nagyon jó ízléssel dolgozott, és remekül szót értett a korabeli plébánosokkal.

Ki volt a harmadik?

KG: Gerő tanár úr.

BI: Itt szeretném megjegyezni, hogy amikor én bekerültem, az a nagy váltás időszaka volt. Merényi⁵⁹ 1974-ben nyugdíjba ment, és kinevezték helyette igazgatónak Tillingert,⁶⁰ a volt székesfehérvári tanácselnököt. Az öregek, akik mind nyugdíjkorhatár (hatvan év) fölött voltak, ekkoriban távoztak a hivatalból. Dercsényi valamikor 1975–1976-ban ment nyugdíjba – ekkor, ha jól számolom, a 67. életévében volt –, akárcsak Borsos Béla,⁶¹ a Gyűjteményi Osztály vezetője. Jó főnökünk volt. Ő építész és művészettörténész volt, királygyűrűs doktor s nagy tapasztalatú közigazgatási szakember, egy ideig a felügyeletet is vezette, aztán kellett másnak a hely. Szóval kicsit félretolt valaki volt, de szerette a gyűjteményeket, kiváló műértő s műgyűjtő volt, de ő írta az első átfogó tanulmányt a gyűjtemények kialakulásáról is.⁶² Kiemelkedő szerepe volt az Építészeti Múzeum gründolásában. Őket követte

⁵⁸ Levárdy Ferenc (1916–1993), művészettörténész. 1934-ben Pannonhalmán belépett a bencés rendbe, 1940-ben pappá szentelték, művészettörténetet Gerevich Tibornál hallgatott. 1950-ben kilépett a rendből. 1966–1977: az OMF területi előadója volt.

⁵⁹ Merényi Ferenc (Újpest, 1923–2006), építészmérnök, egyetemi tanár. 1958 és 1965, valamint 1977 és 1983 között a Római Magyar Akadémia igazgatója, 1966–1974 között az OMF igazgatója. Fő műve: Merényi Ferenc: *A magyar építészet 1867–1967*. Budapest, 1969.

⁶⁰ Tillinger István (1920–1993), eredetileg szabóság. Tizenhat éven át székesfehérvári tanácselnök, 1938 óta párttag volt. 1974 és 1980 között az OMF igazgatója.

⁶¹ Borsos Béla (1913–1991), építész, művészettörténész, egyetemi tanár. 1962–1967, 1967–1976: között az OMF Igazgatási, majd Gyűjteményi Osztályának vezetője. Fontos szerepet játszott Budapest műemlékeinek összeírásában.

⁶² Borsos Béla: *A magyar műemlékvédelem hivatala és gyűjteményei az 1881. évi törvény megjelenésétől Henszlmann haláláig (1888)*. *Magyar Műemlékvédelem*, 7. 1974. 23–46.

Entz Géza 1977-ben. Gerő ment el a legkorábban. Már régen nem ő vezette az Építészeti Osztályt, hanem Horler, talán 1976-ig, és akkor vette át tőle Komjáthy. Gerő tanácsadó volt, és ahogy Komjáthyt kinevezték osztályvezetőnek, abban a percben kitétte őt a szobájából (aki, finoman fogalmazva is: öles léptekkel tört előre), ami a harmadik emeleten volt, merthogy neki kellett az a szoba. Ekkor Gerő, aki már nyugdíjban volt, de a *Műemlékvédelmet* szerkesztette, leköltözött a könyvtárba, és az én asztalomhoz ült. Heti két alkalommal bejött szerkeszteni; hát, az parádés volt. Először is egy remek társasági ember volt, mindenkit ismert, akit el lehet képzelni. Másodszor remek előadó volt. Szóval ott nagy élet volt.

Öregségére egy kissé nagyvonalú lett. Nagyon tudott élni, szeretett élni, szeretett utazni. Kitűnő építész volt. A történeti városmagokhoz, amivel sokat foglalkozott, remekül értett. Ugyanakkor öregségére egy kicsit oldottabban vett bizonyos dolgokat. Pamer Nóra volt a barátnője, ezt mindenki tudta. Ahányszor tanár úr bent volt, és Nóra bejött hozzá, szigorúan magázták egymást, Nóra pedig mindig tanár urazta Gerőt. Hát, ezen mi azért egy kicsit mulattunk magunkban, mert mindannyian tudtuk, hogy ez nem egészen így van, de nem baj, az élet ilyen.

Nóra akkor a Műszaki Könyvkiadó szerkesztője volt, és Laci bácsi volt az a szerző, akit bármikor meg lehetett kérni arra, hogy valamilyen alkalomból írjon könyvet. Pest-Buda egyesítése? Írt róla egy könyvet.⁶³ Amikor az 1917-es nagy októberi szocialista forradalom évfordulójára kellett valami, Laci bácsi rögtön írt egy könyvet az orosz építészetéről.⁶⁴ Elővett hat könyvet, és írt belőle egy hetediket. A legszebb az volt, amikor egyszer megjelent Zádor Anna⁶⁵ – ő ritkán jött be a könyvtárba –, és pattogó hangon Laci bácsit kereste:

6. Borsos Béla az assisi San Francesco előtt, 1960-as évek © MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, Iltz. K 1899/Borsos/2.

⁶³ Gerő László: *Pest-Buda építésze az egyesítéskor*. Budapest, 1973.

⁶⁴ Gerő László: *Régi orosz építészet*. Budapest, 1977.

⁶⁵ Zádor Anna (1904–1995), művészettörténész. 1936–1949: a Franklin Társulat szerkesztője, majd igazgatója. 1950: a MUMOK osztályvezetője; 1951-től az ELTE Művészettörténeti Tanszék tanára.

7. Gerő László az 1973-as Állami Díj átvételekor © MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899/Gerő/6.

- Lacikám, baj van.
- Micsoda, Anna?

Kiderült, hogy van ez a sorozat, amiben Marositól a falusi templomok,⁶⁶ Kubinszkytól a vasutak,⁶⁷ meg egyebek megjelentek, és megvolt a pénz, megvolt a nyomda, megvolt a papír, de a szerző nem adta le a kéziratot.

- Lacikám, valamit...
- Mennyi idő van rá?
- Három hónap.
- Miről?
- Történeti városmagok.

⁶⁶ Marosi Ernő: *Magyar falusi templomok*. Budapest, 1979. (Építészeti hagyományok)

⁶⁷ Kubinszky Mihály: *Régi magyar vasútállomások*. Budapest, 1983. (Építészeti hagyományok)

- Jó, meglesz!

Gerő odament a katalógushoz, kiírta az összes saját könyvét, ami ezzel foglalkozik. Fogott cetliket, ott ült egy napig, és bejelölgetett részeket. Majd lehívta Balogh Erzsikét,⁶⁸ aki a Topográfiai Csoport titkárnöje volt (előtte Bánffy Miklósé⁶⁹ is, egy rendkívül kedves erdélyi hölgy), és azt mondta:

- Erzsike, amiket bejelöltem, azokat gépelje ki!

Erzsike két hét alatt kigépelte, lehozta a papírokat, a könyveket eltettük, Laci bácsi sorrendbe tette a kiírt részeket, majd hazament. Pár nap múlva visszajött, és hozott ilyen töltelék papírokat. Tehát egy legévelt rész, egy kézírásos rész, egy legévelt rész, egy kézírásos rész és így tovább.

- Erzsike, azokat még gépelje be, amiket kézzel írtam!

Erzsike legépelte, és nekem kellett levinni a Corvina Kiadóba, hogy kész van a könyv. És megjelent.⁷⁰ Képek voltak, nem volt probléma. Erzsike azon figyelmeztetésére, hogy vannak átfedések a szövegben, csak legyintett. Szóval ilyenekben borzasztó link lett öregségére.

De hát gyönyörűen tervezett, a Szent Anna-templom helyreállítását már hetven fölött csinálta, és remekül sikerült.⁷¹ Az ujjában volt minden. És öröm volt hallgatni. Kérdeztem egyszer Andréát,⁷² hogy miért nincsenek tervek a jó barokk épületekről. Azt mondta, azért, mert egyszerűen elmondták az építészeknek, hogy mit akarnak, akiknek erről nem kellett külön rajzokat készíteniük. Na, most ezt én láttam, mert egyszer elkísértem egy kiszállásra Gerőt, valahova a Balaton-felvidékre mentünk, és valamelyik templomnál, amit a tanár úr állított helyre, odajött az építésvezető - ezek igazi pallérok voltak, a kisujjukban volt a szakma -, és elmonda, hogy mi a probléma.

⁶⁸ Balogh Ferencné Vidovszky Erzsébet (1906–1991). „Takáts Lajos kisebbségügyi miniszter kabinet-főnöke volt, egyidejűleg a Magyar Népi Szövetség bukaresti szervezeténél is dolgozott. [...] Hazajött Kolozsvárra, ahol rövid ideig az Erdélyi Múzeum-Egyesületnél volt Jakó Zsigmond, Venczel József és más tudományos kiválóságok munkatársa. Az EME felszámolása után azonban akárhol talált magának bárminő szerény munkát, rövidesen kirúgták. Ilyen előzmények után letartóztatták 1950 áprilisában, azzal a szándékkal, hogy koronatanút csinálnak belőle számos kiváló közéleti férfiú ellen, akikről sokat tudott, és akik részint már börtönben ültek, részint pedig csak idő kérdése volt letartóztatásuk. Vidovszky Erzsébet azonban nem mondott semmi olyant, amit vártak tőle. Szilárdsága a vallatókat is meglepte, és a szó bizonyos értelmében lefegyverezte. Mivel senki ellen nem tudtak belőle a legkevésbé is kompromittáló vallomást kicsikarni, lemondtak róla, és tizennégy hónap után hazaengedték. [...] a börtön után a kolozsvári Securitate ismét rászállt, és rendszeresen kihallgatta munkahelyi kollégái felől. Be akarták szervezni besúgónak. A szeku most sem tudott eredményt érni, végül másodszor is lemondtak róla. 1956 után áttelepedett Magyarországra.” László V. Ferenc: Vidovszky Erzsébet és a szeku második veresége. *Szabadság* (Kolozsvár), 1990. május 9.

⁶⁹ gróf Bánffy Miklós (1873–1950), író, grafikus, díszlet- és kosztümtervező, politikus. 1921–1922: Magyarország külügyminisztere.

⁷⁰ Gerő László: *Történelmi városok*. Budapest, 1978. (Építészeti hagyományok)

⁷¹ Gerő László: A budapest vízivárosi Szt. Anna-templom templom belsejének 1980. évi felújítása. *Műemlékvédelem*, 25. 1981. 286–294.

⁷² Haris Andrea

Erre Gerő leült, csinált egy skiccet, és azt mondta a legendás Áspán Lászlónak,⁷³ hogy ezt így kell megcsinálni. Egy gyufásskatulyányi fecniből is megértették, nem kellett nekik rajz redisztollal vagy bármi egyébbel. Szóval ezért nincsenek rajzok.

FDE: Külön szeretnék rákérdezni, hogy milyennek látta, illetve látja utólag Dercsényi Dezső szerepét, jelentőségét.

BI: Dercsényi nélkül nincs magyar műemlékvédelem, ezt én így, ahogy van – most, öregségemre, sokkal-sokkal többet tudva még inkább – ki merem jelenteni. Végül is 1949-ben, amikor megszüntették a MOB-ot, ott maradt Dercsényi, Tombor Ilike (Entz Géza ekkor még Erdélyben volt, ő csak 1950-ben jött át), nem is tudom, ki volt még a hivatalnál, de talán nem voltak sokkal többen. És bekerültek ebbe a bizonyos Művészettörténeti Dokumentációs Központba. Született egy jogszabály, ott volt a lepusztult ország, a tönkrement műemléki állomány, a népgazdasági tervezés. Ezzel együtt – később a minisztériumba, majd az Építészeti Tanácsba bekerülve – gyakorlatilag mindig tudtak annyi pénzt szerezni, hogy helyreállítások folyjanak (elegendő pénzt persze soha nem lehet szerezni műemlékvédelemre, az nem létezik). Vicces módon jelentős részben templomhelyreállítások, hiszen a magyar műemlékállomány legnagyobb része mégiscsak templomokból áll. Próbáltak mindent megtenni a kastélyok megmentéséért is. És abban a pillanatban, amikor ez a hányódó műemlékvédelem kikötött a Várgondnokságnál (nem az alárendeltjeként, ezt most már tisztában látom, hanem a Várgondnokság intézte a kiviteli dolgokat, de tulajdonképpen ez egy önálló csoport volt, csak egy gazdasági rész alá tartoztak), akkor 1957-ben Dercsényi a kellő pillanatban be tudta adni a javaslatot, hogy kell csinálni egy önálló szervezetet. Elkezdtek felvenni embereket, jól kiválogatva. Igaz, kineveztek egy munkáskádert igazgatónak, ez volt Gólya.⁷⁴ De mellette komoly szakemberek voltak. Dercsényi pedig minden lépését ellenőrizte a minisztériumból, mint főosztályvezető. Ott dolgozott mellette Tóth János⁷⁵ bácsi a minisztériumban (egyébként összesen hárman voltak), kiváló néprajzos, Dercsényi hátszelével százasaival védte le ideiglenesen legalább a népi emlékeket. Az ma már elképzelhetetlen, hogy mennyit utazott s dolgozott. Kitértetlen, biankó, Dercsényi által aláírt s lebélyegzett, ideiglenes védelmet kimondó nyomtatványokkal járt.

Dercsényi egy dolgot tökéletesen megtanult Gerevichtől, amit szerintem Forsterek is tudtak. Azt, hogy ez egy urambátyám ország, mese nincsen. Itt hiába vannak tervek, hiába van előírás, a személyes kapcsolatok döntenek el mindent. Gerevich tökéletesen tisztában volt ezzel. Ha épp nem volt pénz, pontosan tudta, mikor kell

⁷³ Áspán László (1911-1995), kőművesmester, művezető. 1945 előtt Pécsen önálló kőművesmesterként, utóbb az Építészeti Tanács, majd az OMF pécsi építésvezetőjeként dolgozott. Az újmassai őskohó, valamint a diósgyőri vár munkálatai során ismerkedtek meg Gerő Lászlóval. Az építész szerint Áspán „a mindent tudó kőművesmesterek azon fajtájához tartozott, akik nem ismernek lehetetlent az építészak-mában”. Ehhez ld.: Ágostházi László: Gerő László, az alkotó építész. *Műemlékvédelem*, 33. 1989. 245.

⁷⁴ Gólya József

⁷⁵ Tóth János (1899-1978), építész-mérnök. 1922: Szombathely városi főmérnöke, 1949-től irányító tervezője; 1957-1965: az Építésügyi Minisztérium főmérnöke. A Kárpát-medence népi építészetével foglalkozott.

8. Dercsényi Dezső a székesfehérvári kőtár rendezésekor, 1938 © MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, Irsz. K 1899/Dercsényi/5.

Hóman nyakára jární, vagy hogy kinek a nyakára kell jární, honnan kell pénzt szerezni. Ezt Dercsényi is nagyon jól tudta. Annak idején én is megkérdeztem tőle, hogy tulajdonképpen miért vitte a hivatalt az építésüghöz. És azt válaszolta, hogy „Hát mikor volt pénz a kultúránál?”. Teljesen igaza volt.

Dercsényi a legjobb embereket próbálta bevinni a hivatalba – erre ő nagyon odafigyelt. Kézben tartotta a kapcsolatokat, amiből végül tényleg az lett, hogy ő maga lett a magyar műemlékvédelem egyszemélyi reprezentánsa. Egy pillanatra gondoljunk bele, hogy ennek a területnek volt egy nagy társadalmi elismertsége (nem kellett ehhez nemzetközi elismertség, bár az is nagyon szép, de azért tudjuk, hogy ezek múltó dolgok). És ha a saját kis munkámra, a bibliográfiákra⁷⁶ gondolok, akkor rájövök, hogy műemlékvédelemmel kapcsolatban mekkora anyagot lehetett összegyűjteni. Ha most azt mondanám, hogy 2015-től meg kellene csinálni 2022-ig, szerintem legfeljebb egy ötven oldalas kis füzet telne ki az anyagból. Mert nincs a területnek társadalmi elismertsége, és nincsenek publikációk sem. Abban az időben rengeteg volt, és Dedi⁷⁷ ezt nagyon jól tudta forgatni. Lehetett Merényi az igazgató, ültetett ott Tillinger, mindenki mindennel kapcsolatban kikérte az ő véleményét. Emlékszem, nem egy alkalommal mondta, hogy még mindig neki kell menni a minisztériumba tárgyalni, neki kell intézni ezt meg azt. Rengeteget dolgozott, és tagadhatatlan tény, hogy a tudományos karrierje erre gyakorlatilag ráment. Persze, végig tanított az egyetemen. De nincs ember, aki számonkérheti rajta azt, hogy miért nem volt naprakész a korszak szakirodalmából, miközben reggeltől estig dolgozott, kiszállásra járt. Olyan ember volt, aki mindig nagyon átgondoltan cselekedett. Egyszer talán írt valamit arról – és Granasztói⁷⁸ is ezt írta –, hogy Harrer⁷⁹ mellett tanulta meg, hogyan kell tárgyalni. Hogy felkészülten kell menni, és mindig a legalkalmasabb pillanatban kell előállni az embernek az ötleteivel.

Pont erre a tudományos ténykedésére vonatkozólag nagyon érdekes, hogy annak idején, amikor a *Frakkok*-kötet készült, tulajdonképpen Tóth Sanyit kértem fel Dercsényi munkásságának a megírására. Volt benne némi provokatív szándék is részemről, ezt egy percig nem tagadom. Sanyi vacillált, majd azt mondta, hogy inkább Entz Gézát írja meg. Nagyon tisztelte Dercsényit, ő aztán abszolút tisztában volt az értékeivel. Mégsem akarta megírni, mert akkor szembe kellett volna mennie szinte minden állításával. Ezt nem akarta megtenni, hiszen Dedi nagyon sokszor kihúzta őt a bajból a veszprémfajsi és a veszprémi székesegyházat érintő munkái során, amihez az ő személyes fellépésére és kapcsolatrendszerére volt szükség. Inkább megírta Entz Gézát,⁸⁰ Ernő pedig olyan elegánsan meg tudta írni Dercsényit,⁸¹ hogy ha olvasta volna, akkor sem sértődött volna meg. Akinek tehát Gerevichhez hasonlóan remek

⁷⁶ Bardoly István: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1976–1990. *Magyar Műemlékvédelem*, 10. 1996. 407–608.; Uő.: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1991–2000. *Magyar Műemlékvédelem*, 12. 2005. 536 p.; Bardoly István: *Magyar építészettörténeti és műemléki bibliográfia 2001–2015*. Budapest, 2018.

⁷⁷ Dercsényi Dezső

⁷⁸ Granasztói Pál (1908–1985), építész, urbanista, író.

⁷⁹ Harrer Ferenc (1874–1969), várospolitikus, jogász, szakíró. 1911: székesfővárosi tanácsnok és a Városépítési Ügyosztály vezetője; 1919: ideiglenes külügyminiszter, 1925–1942: a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tagja.

⁸⁰ Tóth Sándor: Entz Géza (1913–1993). *Enigma*, 14. 2007. No 49. 559–577.

⁸¹ Marosi Ernő: Dercsényi Dezső (1910–1987), a középkori magyarországi művészet kutatója. *Enigma*, 14. 2007. No 49. 517–530.

készsége volt ahhoz a bizonyos kapcsolattartáshoz és a műemléki propagandához. Döbbenetes volt, hogy már réges-régen nyugdíjba ment, mégis, ha valami probléma merült fel a műemlékvédelemben, akkor még mindig utána szalajtottak valakit, hogy jöjjön be a tanár úr, és válaszoljon. Például Kiss Károly⁸² *Magyar Nemzet*beli írásai után, aki állandóan piszkálódott a területet érintően.⁸³

Tényleg egy fantasztikus ember volt. Úgy gondolom, akkor, amikor ők elmentek nyugdíjba, és Mendele lett az igazgatóhelyettes, aki egyébként egy tisztességes ember és jó építész volt, akkor még rendben mentek a dolgok. Később viszont, amikor felhígtották a felügyelői kart, onnantól kezdve már elkezdődött a hivatal amortizációja, ami aztán 1989 után felgyorsult. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, megváltozott a jogszabályi környezet, ennek következtében rengeteg jogi probléma jött elő. Gyakorlatilag a jogászok és a felügyelők lettek a hivatal, ami rá is ment erre. '89 előtt lehetett jogilag követelni, mert a hivatal anyagilag is és jogilag is monopolhelyzetben volt. Utána ezt elvesztette, pénzt nem tudott adni, így mindenkinek a terhére lett. Elnézést, semmi anekdotázás, sem visszasírás, de fennmaradtak papírok százszámra, hogy évente száz-kétszáz forintot adnak Mariska néninek a békéscsabai parasztháza kimeszelésére. Ekkoriban én 1650 forintot kerestem havonta. Abból bőségesen ki tudta festeni, mert negyven fillér, majd 1 forint volt egy kifli. Utóbb ötszáz forintot adtak, de a lényeg, hogy adtak, akkor az még komoly pénz volt. Viszont '89 után már semmit sem tudtak adni. Kértem én: hol vannak a népi műemlékek? Eltűntek. Lebontották őket vagy összedőltek. Szóval azt a bizonyos korszakot, amit aranykorként emlegetnek, tényleg csak ebben a környezetben lehet megérteni. Ez ugyanaz, mint ami 1919-ben történt: megszerezték a kastélyokból a fantasztikus képeket, egyebeket, kiállították őket a Szépművészeti Múzeumban, és olyan emberek, akik köptek a Tanácsköztársaságra, mint Petrovics Elek⁸⁴ vagy Hoffmann Edith,⁸⁵ sírtak, mikor vissza kellett adni ezeket a műtárgyakat. Mert azt mondták, hogy végre láthatjuk őket, ki lehet őket állítani, foglalkozni lehet velük, és ne kerüljenek vissza az elhanyagolt, bűdös kastélyba, ahova soha senki be nem teheti a lábát. Tehát ez tényleg egy speciális helyzet volt, és ebből kiindulva lehet csak értékelni a korszakot. Dercsényiék pedig jól csinálták, amit csináltak.

KG: 1983 és 1995 között a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetében dolgoztál, ahonnan az OMvH-ba érkeztél vissza. Hogyan emlékszel ezek-

⁸² Kiss Károly (1930–1998), költő, műfordító, publicista. 1963–1965, 1973–1987: a *Magyar Nemzet* munkatársa, majd főmunkatársa.

⁸³ Dercsényi 1982-ben a lap hasábjain válaszolt a szerzőnek az OMF-et súlyos mulasztásokkal vádoló, A rádió mellett című rovatába írt cikkére: Kiss Károly: Műemlékvédelem. *Magyar Nemzet*, 1982. február 23. 4. Vö.: Dercsényi Dezső: Műemlékvédelmünk védelmében. *Magyar Nemzet*, 1982. március 30. 8.

⁸⁴ Petrovics Elek (1873–1945), jogász, művészeti író, az MTA tagja. 1914–1935: a Szépművészeti Múzeum vezetője. Az ő nevéhez fűződik az Új Magyar Képtár megnyitása.

⁸⁵ Hoffmann Edith (1888–1945), művészettörténész. 1913–1936: a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának őre, illetve osztályvezetője, majd 1936-tól halálig múzeumi igazgató-őre.

re az időkre? A hivatal, ahová visszatértél, drasztikusan különbözött az OMF-től?

BI: Igen, nagyon erősen. Ezt a különbséget már 1995-ben éreztem, rögtön, amint visszajöttem. Persze, addig is tudtam, mi történik a hivatalban, többször voltam odaát. Akkor kerültek be Andreáék, jött ez a generáció. Lővei Palival még együtt dolgoztam 1983 előtt, ő akkor már ott volt. Sélysette talán még nem.

Nem szívesen mentem el, de nem tehettem mást, egyszerűen olyan helyzetbe hoztak. Átmentem az intézetbe, ami egy külön korszak. 1995-ben pedig vissza kellett jönnöm, mert a két gyereket nevelni kellett, pénz kellett, meg kellett élni. Aztán a legelső napon, amikor gyűjteményi osztályvezetőként fel kellett lépnem, megértettem, hogy annak, ami korábban volt, vége. Azóta többször újra elgondolkoztam rajta, vajon tényleg így gondoltam-e, de igen, az első napon láttam, a műemlékvédelemben valami beszakadt. Megmondom, miért. Első nap megjelentem, és Kata⁸⁶ rögtön mondta, hogy lesz egy összejövetel a fotótár készülő klímájával kapcsolatban, amin osztályvezetőként nekem is részt kellene vennem. Ezt a szemlélt Fejérdy Tamás elnök kabinetfőnöke vezette, aki úgy ugráltatta ott a nálam idősebb osztályvezetőket, mintha nem tudom, mik lennének. Kabinetfőnökként nagyobb ember volt, mint egy főosztályvezető, ami röhej. És ez a rendszer megmaradt: egy kabinetfőnök ma is sokkal nagyobb ember bárkinél.

Tehát a műemlékvédelem ekkorra már teljesen másról szólt, mint annak előtte. Tulajdonképpen egy építésügyi kivitelező vállalat lett, ami nyomta a pecséteket a különböző tervekre. Tényleg nem sírom vissza a '89 előtti időket, ugyanakkor egész más azt mondanom valakinek, hogy „de jó lenne, ha fa ablakokra cserélné ki a műanyagot, a felét fizetem”, mintha csak ráparancsolnék, hogy cserélje ki. Szóval rögtön éreztem, hogy ez már nem az a hivatal, ez már nem arról szól, mint korábban. Megváltoztak a prioritások. A legfontosabb az volt, hogy menjenek az engedélyek a jogszabályok szerint. Bejöttek az ügyek, a felügyelő pedig elbírálta, letárgyalta őket. Borzasztó helyzetbe kerültek a felügyelők is. A folyamatos tárgyalások a kivitelezőkkel, az állandó kompromisszumok, szakmailag megítélni dolgokat, miközben sokan közülük nem is értettek hozzá, hiszen az utcáról vették fel őket. Olyan is volt az egész.

Innentől kezdve nagyon ment lefelé a dolog. Gyakorlatilag szét is esett a hivatal. Persze, egy 120 fős intézményben mindenki mindenkit ismert. Itt már nem tudtad egyes emberekről, hogy kicsodák, időnként feltűntek ismeretlen arcok. Nem szerettem. Alapvetően nem szerettem, meg kell mondanom. A gyűjteményeket nagyon is, és az idő visszaigazolta azt, amit mondtam, hogy a gyűjtemény tulajdonképpen valamilyen módon egy zárvány, valamelyest el tudtunk különülni ettől az egésztől, amiben Katának és az ő súlyának nagyon nagy része volt. Őt tisztelték, illetve nagyon tisztelték a férjét⁸⁷ és a nagybátyját⁸⁸ – ez rengeteget jelentett ebben a szituációban.

KG: Ha már gyűjtemény, akkor a tudományos irattárra térnénk rá.

⁸⁶ Granasztóiné Györfly Katalin

⁸⁷ Granasztói György (1938–2016), történész, politikus.

⁸⁸ Györfly György (1917–2000), történész, az MTA tagja.

BI: Amikor idekerültem, a tudományos irattár a könyvtár végében volt, polcon, a zöld dobozokban. A hagyatéki anyag beletárolt része, amit ma Lymbusnak nevezünk, négy szekrényben elfért, szintén a könyvtárban volt. De ott volt több szekrényi beletárolatlan is, meg a Tervtárban. Hozzá kell tennem, hogy nem nagyon kutatták sem a MOB iratokat, sem a hagyatékokat. Akkor még nem volt benne annyira a levegőben, hogy ilyen mélyen utána kell menni a forrásoknak, vagy hogy nem árt utánamenni annak, hogy egy épületen milyen beavatkozások történtek a múltban. Ez rossz szó, de később jött divatba – ez az igazság. Szóval a könyvtár terjeszkedett, az irattárat pedig felhoztam, amikor kaptam egy kis szobát a második emeleten. Ekkoriban osztályvezető voltam, és a tudományos irattárat vittem. Elkezdtem megírni hozzá a mutatókat, a bibliográfiákat meg egyebeket. Gyűjteményi osztályvezetőként nem volt sok dolgom, hiszen a gyűjtemények önjáróak, működnek maguktól. Mit magyarázzak Pogány Jolinak⁸⁹ vagy Bakó Zsuzsinak?⁹⁰ Tudták, hogy mit kell csinálni, hála istennek.

Aztán 2011-ben kinevezték elnöknek Tamási Juditot, a kormány pedig takarékosági intézkedéseket hirdetett, minnek következtében visszavették az osztályvezetői pótlékokat. Összeült az igazgatótanács – azt hiszem, Tudományos Intézet voltunk akkor Sélysette igazgatása alatt –, és minden főosztályvezetői, osztályvezetői pozíciót megszüntettek, a pótlékokat elvették. Egyesegyedül az én osztályvezetői stallumomat hagyták meg Sélysette igazgatói pozíciója mellett. Ettől rosszul lettem, még ha nem is a szó formális értelmében, mert tisztában voltam vele, hogy Sélysette-tet nem tudom helyettesíteni, hát mit értek én azokhoz a dolgokhoz? Ha nincs itt egy hétig, én fogok aláírni különböző ügyekben? Nem értek hozzá, ez nem az én szakmám. Beszéltem is Fejérdy Tamással, aki arról tájékoztatott, hogy az elnökségi értekezleten mindenki azt mondta, én maradjak meg egyedül, végül is én vagyok itt a legrégebb óta, és elismert vagyok. Ezután berongyoltam a munkaügyre, és megmondtam, hogy azonnali hatállyal lemondok az osztályvezetőségről, mentsenek fel, és Csejdy Júliát⁹¹ nevezzék ki a helyemre, mert szakember kell, aki Sélysette-tet helyettesíteni tudja. Így érdemeim elismerése mellett, hála a jó istennek, felmentettek. Rég örültem annyira, meg kell mondanom. Szegény Csejdy, jól belerángattam őt a bajba. De „szerencsére” 2012-ben megszüntették az egész kócerájt, így semmilyen probléma nem volt, nem kellett sokáig nyüglődni. Én utána örömmel ténykedtem a tudományos irattárban, és visszaértem ahhoz a körhöz, ahonnan elindultam. Gyakorlatilag ugyanazt csináltam, csak már nem segédmunkásként. Annak idején, amikor 1975-ben beléptem a hivatalba, hárman voltunk a munkásosztály: Márton bácsi, aki valamikor a Zichy család

⁸⁹ Váliné Pogány Jolán, építész, az OMF, majd jogutódjai tervtárának vezetője. Fő műve: *Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmérései 1869–1890*. Összeáll. Váliné Pogány Jolán, szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2000.

⁹⁰ Bakó Zsuzsanna Ildikó (1969–), könyvtáros, az OMF, az OMvH, a KÖH, majd a Forster Központ fotótárosa, illetve tervtárvezetője. 2019 óta a MÉM MDK Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztályának vezetője.

⁹¹ Csejdy Júlia (1964–), művészettörténész. 2000: a KÖH, illetve jogutódjainak munkatársa, 2011–2012: a Topográfiai Osztály vezetője.

9. Kozák Károly © MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899Kozák/1.

sam én a munkát. Mondtam neki, hogy van épp elég dolgom, mire az volt a válasza, ha nem vállalom el, azonnali hatállyal megszünteti a folyóiratot. Ez egy ultimátum volt, és aki ismeri Juditot, az tudja, hogy ezt komolyan gondolta. Nem volt mese, elvállaltam.

Nagyon szerettem, nagyon jó volt. Ha valami problémám volt, megkérdeztem Lóvei Palit, Sélysette-tet, de a szerkesztőbizottságban ülőket nem volt értelme zargatni. Egy ideig voltak szerkesztőbizottsági ülések, Katával, Iluval⁹³ persze nagyon jól el lehetett beszélgetni. Ilu volt a főszerkesztő, ezt nem engedtem megváltoztatni. Annak idején is én találtam ki az ő szerepét, amikor még Merhán Orsi szerkesztette a folyóiratot. Akkor Cselovszki⁹⁴ feljött hozzám, és mondta, hogy vállaljam el a főszerkesztőséget. Nem vállaltam el, mert egy főszerkesztőnek mindig tekintélyes embernek kell lennie, neki kell cikket kérnie olyasvalakitől, aki másnak talán azt mondaná, hogy nem írja meg. Valter Ilu minden további nélkül kérhetett egy cikket püspöktől, politikustól vagy akadémikustól. Ha én kértem volna, valószínűleg udvariasan megköszönik a tisztséget, és elutasítanak. Így lett Valter Ilu a főszerkesztő, Merhán Orsi pedig a szerkesztő. Utána viszont belesétáltam ebbe a dologba, de azt soha nem engedtem, hogy Ilut elmozdítsák. Ő pedig ezt nagyon jól csinálta, mindig nagyon segítőkészen. Ennek ellenére nem tartottunk havonta szerkesztőbizottsági üléseket, hisz ment

belső inasa volt, ő volt a kézbesítő; Bakos bácsi, a portás és én, a könyvtári segédmunkás. Mi voltunk a proletariátus. Nagyon sokat köszönhettem ennek. Ennek következtében mehettem a főiskolára, mert leírták, hogy én a munkásosztályt képviselem. Fontos volt.

FDE: 2010-től szerkesztette a *Műemlékvédelem* folyóiratot. Milyen emlékeket őriz erről a munkáról?

BI: Nagyon jókat, nagyon szerettem. Előtte már szerkesztettem a hivatal évkönyvét, valamint egyéb kiadványait. A *Műemlékvédelem* Merhán Orsi⁹² feladata volt, akinek a megbízási szerződését Tamási Judit 2010-ben ennek a bizonyos takarékoságnak az örve alatt megszüntette. Ekkor felajánlotta, hogy folytassam

⁹² Merhán Orsolya (1970-), művészettörténész, jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos munkatársa. 2002-2010 között a *Műemlékvédelem* folyóirat szerkesztője.

⁹³ Valter Ilona

⁹⁴ Cselovszki Zoltán

minden magától, hozták a kéziratokat, és sokszor kértünk is cikkeket. Utóbbi nagyon fontos, mert úgy nem lehet vinni egy lapot, ha az ember arra vár, hogy majd hoznak valamit. Utána kell menni, ahogy meg is tettük, a kollégák pedig remek ötletekkel álltak elő. Persze, néhányszor egy kicsit az orromra koppintottak, hogy ezt meg azt talán mégsem kellett volna közölni. De ez ezzel jár.

KG: Jó pár intézményi átalakításon mentél keresztül. Hogyan látod ezeket a saját perspektívádból?

BI: Szomorúan. Azt kell mondjam, nagyon szomorúan, mert úgy gondolom, egy jó műemlékvédelemre szükség lenne. Volt egy nagyon jó szakembergárda, és nagyon érdekes, hogy a hagyományok átadása régebben egész másképp működött. Az építészeknél az a fajta alázatos magatartás, ami a műemlékekhez való közeledését jellemezte mondjuk Horlernek, Détshynek, Koppány Tibornak, Schönerné Pusztai Ilonának, H. Vladár Ágnesnek, az azzal, ahogy ők nyugdíjba mentek, eltűnt. Egy olyan építészgeneráció jött, amelyik sokkal inkább a saját kvalitásait szerette volna megmutatni a műemlékeken. Az építészeti részen nem valósult meg a hagyományok átadása, a tudományos területen viszont teljes mértékben. Azzal együtt, hogy az OMF-ben nem volt sok művészettörténész. Ott volt Entz Géza, Geróné Krámer Márta,⁹⁵ Kata, Marianne – aki nem nagyon funkcionált művészettörténészként – és nagyjából ennyi. A művészettörténészek felfejlesztése tulajdonképpen Marianne idején történt meg. És nagyon jó társaságot szedett össze, lássuk be: Sélysette-től Andreáig, ahogy a régészek is Feld Pistától Juanig, első osztályú szakemberek. Tehát ott ez a dolog sikerült.

Bocsánat, a művészettörténészek közül kihagytam Dávid Ferit, aki elkapta ezt a társaságot, és iskolateremtő munkát folytatott. De Tóth Sanyit is kihagytam. S Kozák Karcsit, aki akkoriban már egy megkeseredett, magányos, szinte mindenkitől eltávolodott, sok feszültséget, vélt vagy valós sérelmet magában hordozó ember volt. Mélyről jött. Gyakran ittam vele egy-két deci bort a Greguss utcában egy talponállóban, s türelemmel hallgattam. Külön történet. (Úgy ment el nyugdíjba, hogy nem adta át a pincében tárolt ásatási anyagait. A régész fiúkkal együtt én is ott voltam, amikor felnyitották azt az elkerített részt, ahol azokat őrizte: kályhacsempék stb. Senki nem tudta – rajta kívül persze –, hogy mi honnan származott.)

Viszont a következő generáció, Andreáék, már nem nagyon tudták átadni, amit csináltak. Még egy-két embernek igen, de hát megszűnt a hivatal, a háttér. Az a fajta be tanítás, amit lényegében az jelentett, hogy együtt mentek ki a terepre, és együtt csináltak dolgokat, ahogy ők tanulták Tóth Melindától vagy Gergelyffytól, Dávid Feritől, gyakorlatilag megszűnt. Természetesen kiváló szakemberek vannak ma is, de a különböző szakterületek szoros együttműködésének gyakorlata 1989 után szép lassan elhalt, 2012 óta pedig végképp egészen másként működik minden. Hát, ez van, ez történt. Ha az intézményi háttér megszűnik, akkor lassan elporladnak a dolgok, elmennek az emberek.

FDE: Épp az volna a következő kérdésünk, ahová Pista átvezette a beszélgetést: hogyan látta a különféle műemlékes szakterületek együttműködését?

⁹⁵ Geróné Krámer Márta, művészettörténész. 1952-ben került muzeológus gyakornokként a MUMOK-ba. Ezt követően a műemléki hivatal tudományos kutatójaként dolgozott.

BI: Ahogy én a könyvtárból láttam, ez '89 előtt nagyon jól működött. Ha Dávid Ferinek problémája volt, akkor szólt Nagypál Juditnak vagy Loncának⁹⁶ vagy Hanzinak⁹⁷ (például Sopron kapcsán, rengeteg esetben). Folyamatosan együtt dolgoztak az építészekkel, és az is biztos, hogy a művészettörténészek mindenhova vitték Entz Gézát. Ő egy szent embernek számított, mindenhova ment. De vitték Dercsényit is. Ha városmagot érintő probléma volt, vitték Gerőt. Ezek az emberek pedig boldogan mentek. Viszont úgy gondolom, ez egy idő után elmaradt. Valamilyen szinten persze később is megvolt az együttműködés, például a felügyelők részéről. Voltak olyan felügyelők, akik megkeresték a művészettörténészeket, és voltak olyanok, akik nem. Amikor Cselovszkiek kitalálták a vidéki irodákat, azok utóbb olyan mértékben önállósodtak, hogy semmi szükségük nem volt megkérdezni bárkit. Önjárókká váltak, amire senki nem számított, pedig benne volt a pakliban. Emlékszem, egyszer elküldtek bennünket osztályvezetőket Dobogókőre, a Manrézába egy továbbképzésre. Három napig ott voltunk, nagyon jókat lehetett enni, nagyokat lehetett sétálni, és hallgatni a különböző vezetéstudományi előadásokat. Ott pár felügyelővel sikerült hosszan beszélgetni esténként, és csak páran látták közülük, hogy ezzel az új felosztással gyakorlatilag szétmegy majd az egész hivatal. Ez úgy indult el, hogy egy reggel fél nyolckor bementem, és láttam, hogy az első emeleten emberek sorakoznak, majd nyolc órakor jött Cselovszki, és behívta az egész társaságot. Kiderült, éjszaka berendelték ezeket az embereket, hogy közöljék velük, másnaptól ők lesznek a vidéki kirendeltségek vezetői. Ez így ment. Utána megcsinálták a vidéki kirendeltségeket, leraktak felügyelőket, mint ahogy szegény Németh Kati is ment minden reggel Veszprémbe, és onnantól kezdve ment szét az egész. Persze, ha valami probléma volt, Kati szólt Andreának vagy László Csabának, mert ő úgy gondolta, ez a dolog akkor működik, ha megkérdezi a kutatót. Vagy vitte magával Bíró Lacit. De voltak olyan megyék, ahonnan soha senkit nem kértek, hogy menjen oda. Nem is lehetett tudni, mit csinálnak. Ezzel gyakorlatilag önmagát számolta fel a műemlékvédelem. Nagyon sajnálom. Kár érte.

KG: Mit gondolsz a műemlékvédelem és a társadalom egykori, illetve mai kapcsolatáról, a műemlékvédelem társadalmi beágyazottságáról?

BI: Nagyon érdekes, mert ha belegondolunk, annak idején a műemlékvédelem kritikáját – teszem hozzá, nem minden tekintetben, de nagyrészt jogos kritikáját – mégiscsak egy civil mozgalom hozta el: Ráday Mihály szerepvállalása. Igaz, olyan dolgokat kért számon, amiket egy hivatal nem tud megtenni. Kilincsekért egy hivatal nem tud harcolni. Meg persze, jó lett volna jóval több épületet műemlékké nyilvánítani, meg jó lett volna sokkal több pénz, erősebb jogszabályok. Az a csoda, hogy a meglévőkkel működött a dolog; pláne az 1980-as évek második felében, amikor iszonyú pénzelvonások voltak. De ezt a kritikát mégiscsak egy civil mozgalom indította el, mert az emberek szerették a városaikat és a településeiket. És most megint látom, hogy Fertődön, Veszprémbe vagy Tatán kissé ébrednek. Sokkal környezettudatosabbak ma már, aminek az épületek is a részét képezik. Nagyon szomorú, hogy most

⁹⁶ Schönerné Pusztai Ilona

⁹⁷ Sedlmayr János

nincs műemlékvédelem, ami ezt fel tudná karolni, és lépést tudna tartani vele. Mostanra a műemlékeket érintő tevékenység teljes mértékben ingatlanberuházássá vált, és ennek – valamint a „fenntartható fejlődésnek”? – rendelnek alá mindent.

Voltam Edelényben. Méltóságos úrral, itt szemben. Pakoltunk együtt. Lenint. Maga ismeri ezt a történetet?

FDE: Nem.

BI: Zajlott az edelényi kastély helyreállítása, restaurálták a falképeket, egyebeket. Ez az épület gyakorlatilag a 19. század végétől üres volt. A bányafelügyelőség volt benne, körülbelül három szobában. Laktak is benne, aztán 1945 után bíróság, rendőrség, börtön, TSZ iroda. Tönkrement, lerohadt a gyönyörű barokk falképekkel együtt. Néhány éve lezajlott az edelényi projekt, amibe eszméletlen pénzt beleöltek, megcsinálták a falképeket. És akkor egyszer jött egy ukáz, hogy szedje össze magát a tudományos osztály, menjünk le Miskolcra pakolni, mert van ott valami milliomos pali, aki mindenféle dolgot megvásárolt. Saját gyűjteményei voltak...

KG: Retró gyűjtemény.

BI: Retró, így van! Megérkeztünk Miskolcra, és a saját gyűjteményei a következőkből álltak: díszpintyek, az '50-es évek tárgyi emlékei plusz játékok, derékig érő Lenin-szobor – le is vagyok fényképezve, ahogy könyökölök rajta –, Mao Ce-tung összes műve, motorgyűjtemény, asztalosműhely...

KG: Rádiók.

KG: Rádiók! Ezt a gyűjteményt milliókért megvásárolta a hivatal (az asztalosműhelyt persze nem), és elvitték Edelénybe, hogy kiállítsák a barokk kastélyban. Mi pakoltuk össze. És a mai napig ez van Edelényben, ahova a kutya nem megy el. Tehát helyre lehet állítani kastélyokat, de nullszaldósra sem lehet kihozni őket. És érdekes módon – mert úgy látszik, a világ nem akar változni – mostanában megint olvastam már olyankat, hogy talán jó lenne ezekbe a kastélyokba egészségügyi intézményeket tenni, mert hát valahogy mégiscsak intelligensebb dolog, ha egy épületet kifűtenek, mint ha szétrohadna.

Az újabb helyreállítások egy jelentős része díszhelyreállítás. Emlékszem arra, hogy a tatai kastéllyal kapcsolatban (még Andreával voltam lent, korábban szovjet katonai

10. Bardoly István Miskolcon, a retró gyűjtemény csomagolásakor, 2015

© Győr Attila felvétele

kórház volt, és vicces módon gyönyörű részletek maradtak meg benne) első etapban valami olyasmi elképzelés volt, hogy a magyar külügy történetének lesz egy állandó kiállítóhelye. Ennek a magyar külügynek, ami mindig vesztes volt? Mit akarnak erről kiállítani egy akkora épületben? Ezért haragszom a végig nem gondolt dolgokra, amikbe pénzeket ölnék bele, utána meg kidobják az egészet a szemétkébe.

Gödöllő kapcsán is van egy hasonló emlékem. Mikor Végh Jancsi megírta⁹⁸ Kampis Antalt,⁹⁹ úgy voltam vele, hogy jó lenne róla egy fiatalkori fotó. Kampis öregségére Gödöllőre került ki, vásárolt ott egy fél villát, és kötött a várossal egy eltartási szerződést, ami magában foglalta, hogy a műgyűjteményét halála után Gödöllőre hagyja. Kampis meghalt, a hagyatéka a városhoz került - Nagy Sándor,¹⁰⁰ Körösfői-Kriesch¹⁰¹ meg egyebek, szóval jó anyag. Ez bekerült a városi múzeumba. Nos, érdeklődtem, nincs-e róla valami fiatalkori fényképük. Nem volt. Utóbb kiderült, hogy nem leltározták be a gyűjteményt, a város eladta a műtárgyakat, és helyettük barokk képeket vásárolt egy műkereskedőtől a kastélyba. Mindről kiderült, hogy hamis. De ki vannak állítva most is. Szóval ez a szomorú.

Amikor Magyarország volt az EU Tanácsának soros elnöke, rendeztünk egy kiállítást Gödöllőn. Kimentünk Sélysette-tel, hogy szétnézzünk, és a kastély jobb oldali szárnya nem volt helyreállítva. Leterítették ilyen hatalmas függönyökkel, mint mikor Christo Berlinben becsomagolta a Reichstagot.¹⁰² Ez 2011-ben volt. Idén kimentem az unokámmal. Ugyanúgy le van takarva.

FDE: Végezetül az utánpótlás kérdése. Mit üzenne egy pályakezdő műemlékesnek?

BI: Ó, jajj. Van pályakezdő műemlékes? Amikor Nagy Lászlót, a költőt megkérdezték, azt mondta: csókolatom őket.¹⁰³

Nekünk - és ez rátok is vonatkozik - valamilyen szinten szerencsénk volt, mert még ismerhettünk olyan embereket, akik ezt a dolgot magas szinten csinálták. Ez az élet ajándéka, én erre tényleg csak így tudok gondolni. Détsy Miskától kezdve Andreáékig - ez egy fantasztikus nemzedék. Marosi Ernőig bezárólag.

⁹⁸ Végh János: Kampis Antal (1903-1982) - Egy elfelejtett művészettörténész. *Enigma*, 28. 2022. No. 108. 76-87.

⁹⁹ Kampis Antal (1903-1982), művészettörténész, egyetemi tanár. Tanított a Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékén, a Képzőművészeti Főiskolán, valamint az Iparművészeti Iskolában.

¹⁰⁰ Nagy Sándor (1868-1950), festő- és grafikusművész, Körösfői-Kriesch Aladárral a gödöllői művésztelep megalapítója.

¹⁰¹ Körösfői-Kriesch Aladár (1863-1920), festőművész, szobrász, iparművész, a gödöllői művésztelep egyik megalapítója.

¹⁰² A bolgár kortárs képzőművész, Christo és felesége, a francia Jeanne-Claude először 1971-ben vetette fel a Reichstag becsomagolásának ötletét, ami 1989-ben, a német kormány Bonnól Berlinbe költözését követően került napirendre. A megvalósult installáció, ami főként a fogyasztói társadalom csomagolásmániájának művészi kritikájaként született meg, 1995 júniusának végén két héten át volt látható.

¹⁰³ Nagy László (1925-1978), költő, műfordító, grafikus. Nagy László szava szó szerint: „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket. Emberi szellemük, ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük.” Beszélgetés Kormos Istvánnal, 1975.

Én azt kívánom nekik, hogy még legyen módjuk találkozni olyan emberekkel, akik ezt szívvel és lélekkel csinálják. Nagyon sokat tanulhatnak tőlük. Nem biztos, hogy egyformák, és nem biztos, hogy ugyanannyit tudnak, de nem is kell ugyanannyit tudni. Mindig nagyon-nagyon haragudtam azért, hogy a restaurátorokat restaurátor-művésznek hívják. Az egy tisztességes szakma. A cipésmestert is hívhatnák cipész-művésznek. A művész rangot azt meg kell szolgálni, az nem jár eleve a diplomával. Ezek olyan dolgok, amiket tisztességesen és magas szinten kell űzni. Mindig vannak sokkal kiválóbbak az ember fölött. Nem baj, az nagyon jó, hogy vannak ilyen kortársaink. Szóval én azt kívánom nekik, hogy ilyen emberekkel találkozhassanak, ahogy ebben nekünk és még nektek is szerencsétek volt. Ez egy nagyon jó dolog. Passz, mást nem tudok üzeni nekik. Mondjam azt, hogy csináljanak megint műemlékvédelmi hivatalt? Kell? Elment. Nekem az az érzésem, hogy ez egy kicsit elment. Az az összetett rendszer, ami a műemlékvédelem, az elment; most meg „annak az ügye, ami nincs és mégis van, azzal szemben, ami van és még sincs”¹⁰⁴ Pessimista vagyok. Nagyon.

FDE-KG: Nagyon szépen köszönjük a beszélgetést!

¹⁰⁴ John Cowper Powys szavai – idézi: Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék. Összegyűjtött írások*. Budapest, 1981. 850. – A kézirat lezárását követően az eddigi tizennyolc interjú videófelvétele, valamint az elkészült leiratok bekerültek a műemléki gyűjtemény nyilvántartásába: MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 2072.